Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ХВОРОБА ПІСЛЯ ОДУЖАННЯ

ОДНА деталь :

В окружкомі, в кабінеті секретаря стоїть каламар піднесений на четвертій конференції місцевими фабзайцями. Сами робили: розгорнута книжка дубова, окована блискучою бляхою, на чавунному постаменті й перед книжкою в дубове кружало вдовбано мідяний каламарчик. З книжки регулятор, а каламарчик прикривається важкою крицевою будьоновкою з зіркою, вибитою на ній червоною міддю. Підносячи, фабзаєць казав :

— Окружкомові — керовнику, щоб знали й щоб не заїдалися. Регулятор — зразу видно, як там з машинкою, а під будьоновкою ми всі рівні... За єднання книжки, регулятора та будьоновки... Урра!

Тоді ще фабзайцеві говорили, що він забув про село, змичку й через тиждень мали додатково: халупку з фанери та бляхи на взірець сільських, незаможницьких зі справжніми дверима й вікнами з дахом — паперова набойка — чистити пера,— і довго сміялися ...

1.

Цю ніч Яків спокійно заснув, спав не прокидаючись довго, рівно дихав і прокинувся в доброму настрою; шуткував з Дєдушкою, а Дедушка розсипав прислів'я й дотепи. Години о дванадцятій Яків тепло зодягся й намітив іти до окружкому. В сінях довго ступав у калоші, не міг одягти. Допомогла Зося й запитала чи ще не рано йому виходити. Махнув рукою, засміявся й пішов до дверей. Потім вернувся й несподівано ніжно поцілував Зосю. Дедушка йшов назустріч від воріт. Яків втяг у груди повно повітря з шумом видихнув його й крикнув;

— Ага, Дєдушко} Я вже зовсім здоровий, я ще вас усіх переживу !

Дедушка зупинився розставив ноги й поважно промовив:

— Дай, боже, нашому теляті вовка з'їсти...

— Амінь ! — в тон йому додав Яків і весело розреготався: — філософ ви, Дєдушко ! Ха-ха ...

Весна розцвітала краплінню й першими чорними ранами в снігу. Від них ішла пара. Повітря дхнуло свіжістю... краплінь співала у водозбігах, і здавалося, що то не жерсть іржава дзвенить, а співають ніжні флейти... ніби сонце притулило флейту до губів і награє веселу мелодію, а хмарки білі з вітром гуляють у пластичному танку.

Біля Братської церкви Яків звернув за ріг. На порозі молочної крамнички стояла дівчинка з пляшкою молока й дивилася на церковну баню — на ній грали сонячні зайчики. Дівчинка дивилася на зайчики й забула, що їй наказано швидко вертатися додому з молоком.

В Якова трохи туманилося й дзвеніло в голові, мабуть, від того, що вперше дихав свіжим повітрям. Він ішов прямий, як струна, що на ній весна грає сонячні настрої. Кожна чорна латка на снігу, кожна сорока на паркані, мокра галузка, що несподівано вдаряла в обличчя, звисаючи з припанельного дерева — викликали в ньому тепле чуття, чи подяку.

В окружкомі його зустріли криком, привітом, кинули роботу й гуторили. Керуючий справами передав листа. Яків запхнув його в кешеню пальта, не читав. Приїхав з Не — Мар'янівки Злидень Василь — інструктор і розказував, що чув: Не — Мар'янівкою село зветься з давніх давен, а раніш було Иосипівка. Дурень один призвів, їхав пан Остроградський до йосипівських панів гостювати, на луках чередника зустрінув. — Яке село? Мар'янівка?—Не Мар'я-нівка... — А яке ж? — А той придуркуватий усе своє: Не Мар'я-нівка, забув про Иосипівку, наче з

голови в нього її видуло. З того часу всі околишні селяни йосипівських дядьків не — мар'янівськими звали, а там і в реєстри записали так...

Яків сміявся і довго не вірив, думав що Злидень вигадує.

— Справді?—ха-ха...

— Атож ... Не — Марянівка, а яке село — чорт його знає ! Го-лівне ж, що поруч і Мар'янівка стоїть ...

Потім Яків сидів на столі з машиністкою Фанею й співав "комарика" голосно, аж з Одздраву (через стінку) прибігали просити, щоб тихше. Фаня дриґала ногами, сміялася, а Яків казав, що дриґати ногами не можна, мама вмре — так лякали в дитинстві.

Ясний став Яків, очі молоді, прозеленкуваті й блискучим руном кучері, маленька борідка виросла (не голився довго) від того він волохатий і здається — теплий, а очі ховає ніби соромно йому, що хворів півтора місяці... одна думка про нудне ліжко хвилює. Примусив себе не думати й додому йшов насвистуючи того ж таки "комарика". По обіді приліг відпочивати й згадав про лист. З ліжка не хотілося вставати. Втома була, наче хтось протягує крізь усе тіло тонку, гостру нитку й від того нерви роздратовано напружились і охляли.

— Зося,— сказав Яків,— у кешені лист, у пальті... Сядь почитай мені, Зося ...

Зося підійшла до ліжка, подивилася любовно, руку поклала на чоло. Хвилювалася — знову може температурить. Але—нічого. Знайшла лист, сіла на край ліжка, пальцями лівої прозорої руки закинула за вухо золоте пасемце й стала читати. Спочатку два рядки про себе...

— Це від сестри,— сказала вона й стала читати в голоз. ..

II

"Любий мій брате!

Скільки часу й незгадувала про тебе, забула й мабуть не згадала б, коли б не оце саме. Тепер такі часи, що не знати хто брат тобі — той, що по крові чи той, що по любові. Ти молодший і розумніший за мене, книжок багато читаєш, знаєш усе, скажи мені, любий, можна тепер жити без брата в світі ? Можна жити самотньою ? Бо між люди підеш, чужі тобі люди й їм не потрібні твої болі... Стільки людина їх у собі носить, що й як вага тих болів не придавить її, а радости в житті мало... Якове, брате, чи бачив ти радість у житті ? Я вірю, ти ще зазнаєш її, а зазнаєш, не крийся з нею — вийди на люди, простягни руки й скажи : "Людоньки! Чуєте ? Ось вона, радість — серце моє сповнила, як вино сповнює келехи... Я не п'яниця — пийте з келеха радощів моїх, радійте, бо стільки на землі суму й розпачу... А мені, брате, лише розпач. Надходить вечір, почуваю себе самотньою, забутою сукою... і тоді тягне стати за ворітьми на всі чотири, підняти високо голову й вити, як виє сука в місячну ніч, дивлячись на місяць. Чого виє сука в ніч, дивлячись на місяць? Я не знаю, я думаю, що сука виє від одинокости. Не від самотности, а від одинокости, бо одиноким можна бути й серед подібних собі, це я знаю. Я оце лише зрозуміла, що таке розпач. Це коли з очей мимоволі падають солоні кришталі на папір і розбігаються поміж писанням фіолетовими плямами та фіолетовими жилками і літери в розтіч... На голову тоді хтось набиває тугий — тугий залізний обручик і гарячий : пече, а не спалить. Розпач і тоді, коли вночі прокидаюся, не знаю де я — й кричу. Тільки тоді обруч не на голові, а на серці, і мені здається, що серце в мене куряче й тоді я хочу знести яйце, квоктати й висидіти курчатко ... Ти не думай — я не божевільна, хоч зараз думаю, чи може вплинути подія на людину дуже, ну, скажемо, до божевілля. Ти вибачай мені, що глупим листом забираю час у тебе. Тобі, мабуть, треба спішити на збори. У вас завжди збори, засідання, комісії, доповіді, це я знаю, а для чого — ні. Напиши мені листа, чи можна жити без брата в світі теперішньому і де шукати руки, що була б підпорою ?

Сестра твоя Марія.

P.S. Про одне й забула: тиждень уже, як я поховала нашу маму ... Якове!.."

Зося читала листа до останньої крапки не в змозі зупинитися, як загіпнотизована, хоч і знала, що лист може зле вплинути на Якова, а як кінчила — застигла в тривозі. Яків підвівся на ліктеві, сів. Похилив голову й помітив, що на сорочці в нього переламаний перламутровий ґудзик. Ґудзик висів безпорадно на чорній нитці й був, як розколота душа.. .

— Яка душа? — скривився Яків.

Прогнав думку, хотів зосередитись на листові.

— Дай,— простяг руку до Зосі.. . — де то про маму?.. Так... так ... Ага! — і знову прочитав...

Зося сиділа бліда й розгублена й не знала слів. Узяла руку його й гладила ніжно. Яків тримав листа, дивився на рядки й не міг заглибитися до їхнього змісту... що він йому приніс? Звістку про смерть матери? Не лише це .. . Ще щось навязувалось, потрібувало з'ясування, а невідомо що.. . Що ? Хіба не зрозуміло ? Невже со-стра? Ні! Ні? Але ж хіба здорова людина пише так листи? Сест... — і далі думка відмовилась працювати. Як кінь, що йому пустили повідки, заблукала — плутана, натикаючись на перепони, не в силі здолати їх — падала, підводилась, обминала, сходила на манівці ... Перед очима закрутилась кімната. Стіл легко знявся з місця і поплів по кімнаті, на ньому сиділа машиністка Фаня, дриґала ногами й співала "комарика"... Зося стала танцювати якогось соромицького танку з портретом Лібкнехта, що завжди висів на стінці коло столу... Яків хотів їй крикнути, щоб залишила, але розкрив рота й не почув свого голосу, потім швидко почав терти руками горло,

побачив над собою перелякане обличчя Зосі, хотів посміхнутися до неї, але лише скривився й зомлів ...

III

Потяг уносив у тьму .. . Проскочили повз вікна вагону останні станційні тополі, майнули вогні на путях і зникли.

У вагоні було майже порожньо. Яків вибрав місце ближче до світла, сів і думав читати газету.

Насупроти нього дядько стелив на лавці сіряка й поглядав на нього. Дядько поклав під голову торбинку й шапку, ліг і дивився на Якова. Невідомо що думав дядько, але Яків газети не читав, лише очі його блукали по заголовках статтів. Так тяглися хвилини.

4 Гарт № 1

Паротяг зрідка скрикував, змовкав і тоді виразніше ставало чути? чахкання і стукіт коліс. Якову чомусь здавалося, що то по брукові на взаводи біжать сотні торохкучих підвід і від того такий: перебійчастий ритм.

У вагоні стояла тиша. Була глибока північ, і пасажири вже спали. Дядько подивився на Якова запитливо, сів і став крутити цигарку. Крутив він її довго, розсипаючи тютюн, нарешті пихнув, димом і сказав наче у безмежність :

— Що нового ?

Від цього запитання Яків здригнув і підвів голову.

— Ви до мене ? — сказав він порожнім голосом тихо й несподівано спокійно.

— До вас же. .. Газетку ж ви читаєте, я й цікавлюся, що нового там чується.

Якову соромно було признаватися, що він газети не читав і став він плести якусь позавчорашню нісенітницю... Дядько здивовано подивився на нього, протяг багатозначне "е — е — е"— й ошарашив його політичною новиною, що про неї Яків не знав ще.

— Так то ... — закінчив дядько й знову ліг.

Якову стало ще більш неприємно за своє незнання й бажання, відкрутитися фразою і він сказав чогось із тремтінням одверто.

— Ви не сердьтесь на мене, громадянине, я не хотів вас дурити,, я не читав газети, а було соромно, в мене сестра мабуть збожеволіла...

Сказав про сестру й вже пошкодував : не треба було казати.

Дядько байдуже промурмотів щось, пихнув в останнє цигаркою й одразу ж заснув. Яків склав газету й хитаючись став ходити вздовж вагону. Думав про сестру й про те, що він з нею робитиме. Уявляв її собі чомусь в білій довгій сорочці з розпущеним волоссям і великими очима. В неї очі, як і в нього, прозеленкуваті— він побачить ніби свої очі — тільки божевільні.

Починала боліти голова й думки стрибали безупину одна через одну, уходила думка й знов поверталася.

У вагоні було душно. Надворі стояла весіння погода й уже не було снігу на полях зовсім, а число, до якого встановлено опалювати вагони,

не прийшло й управління шляхів не скасовувало постанови про терміни опалення.

Яків подумав щось про наше безголів'я, про економію й про те, що так господарюючи ми навряд чи дійдемо до бажаної мети й знову його думка стрибнула назад.

Зараз проводяться райконференції, він не на одній не був, чи зможе ж він бути на окружній ? У паркомі подивилися на нього запитливо й без слів дали відпуск. .. невже в нього такий безнадійний вигляд? А який вигляд мають божевільні? И думки знову повертали до сестри. . •

На станціях до вагону заходили нові пасажири, інші хапливо ^прокидалися й бігли до дверей. За четвертою зупинкою у вікно постукав світанок. Він був холодний і туманний, біліло на обрію небо й схожий був обрій на обморожене вухо. .. чого вухо ? — подумав Яків і зрозумів, що вухо тому, що зараз він думав про сестру, як у дитинстві вона вчила його абетці й тягала за вухо, коли підчас занять він раптом надимав губи й кричав:

— Хоцу кіску!

А ранок нечутною кошачою ходою прийшов. За рожевим туманом на обрію не видно було сонця, але присутність його відчувалася. З запітнілих вікон вагону збігали сльози й висихали.

Прокинувся дядько, що спав, підклавши під голову торбину й шапку, помацав усі кешені, за пазухою і в халявах, упевнився, що гроші при ньому й документів не вкрадено, пішов до вбиральні. Прийшов відтіль умитий і свіжий, розчісуючи густу бороду. Він сів насупроти Якова, подивився з — під напіввилізлих брів, зібрав чоло в зморшки над переніссям і сказав, ніби залишив на хвилину внічну розмову.

— А що ж таке з сестрою?

Якову не хотілося розповідати про сестру, але хотілося говорити, щоб не було так важко й він з подробицями, намагаючись говорити як можна простіше, розповів дядькові про лист і про те, що вмерла в нього матір і сам він хворий, лише встав з ліжка...

Сказав і стало легко. Подумав, що так ніколи нікому б не сказав і носив би слова в собі, від них було б важко, а дядько чужий, ні його не знає й ніхто не взнає думок і необережних слів його. .. Потім стало ясно, що в потязі й у дорозі люди чи од нудьги чи ще чогось стають добрішими й говіркішими... а дядько ж усе мовчав і лише в нього розпитував ?!. Яків одразу — ж злякався дядька, замовк і більш ні слова не промовив за всю дорогу.

Коли вийшов з вагону, захотів згадати дядькове обличчя і ніяк не міг уявити яке воно. Згадав лише густу бороду й зморшки над переніссям і те, що дядько спав, поклавши голову на шапку, а очей, носа, навіть постати згадати не міг...

Була перша година, коли він під їхав до дерев'яного будинку з ґанком, що його підпирали два трухлявих стовпчики. Розплатився з візником і зійшов на ґанок. Порожнеча була всередині й тривога. Пройшов сіни й зайшов у першу кімнату. Було порожньо. Пройшов далі. Якась незнайома жінка сказала, що Марію вже пять днів, як одправлено до лікарні, що в неї біла гарячка...

— Он там її речі лежать, можете забрати, — додала вона, зі співчуттям дивлячись на Якова.

Яків блукав очима по кімнаті, по темному вбранні жінки, що на фоні його різко виділялися лише руки білі з прозорими голубими 4* жилками, а голови та обличчя в жінки не було (він не помічав його).

Яків пообіцяв зайти за речами, розпрощався й вийшов.

Мабуть у будинкові був неприємний запах, бо він з насолодою втягував носом свіже весіннє повітря.

Боліли плечі від важкого пальта й трошки було жарко, але розстібнути ґудзики було лінь.

У канцелярії лікарні сказали йому, що Марію вчора поховали на Благовіщенському кладовищі...

IV

Ховали якогось військового.

Також військовий говорив промову, а оркестра грала шопенів-ського марша, потім гриміли салюти, засипали могилу й військовий пішов попереду колони червоноармійців.

Птахи сполохані пострілами вернулися до своїх напівзруйнова-них зимовими вітрами гнізд, лагодили їх, носили трісочки, галузки й відкілясь солому.

Яків сидів на могилі сестри, дивився на хрест і думав, що коли б він приїхав раніш, хреста не: поставили— б... Проте хрест — це символ сестриної віри, хай стоїть. Ще думав він про те, що сестра не збожеволіла, а померла від білої гарячки й це краще для неї... а йому погано, бо він не знає де могила матери, обходив усе кладовище й не знайшов материної могили.

Було образно через це, як в дитинстві, коли мати за якусь провину не давала пиріжків. І була могила матери, як пиріжок, що його не дали за невідому провину.. . Довго шукав її (провину) й нарешті знайшов, чи може так лише здалося.

Одна ніч їзди додому, а скільки разів він був дома за три останні роки ? Вирахував і виходило, що ні разу ...

Пригадував матір і не міг уявити,— згадувалась або дядькова борода, або рука незнайомої жінки.

Подумав: яке жорстоке наше життя і яка жорстока наша революція. Забрала мене й я не знав, що забираю частину чужого життя .. в

Вже через хвилину думав инакше:

— Це так і треба... я навіть не можу пригадати її обличчя, значить вона недорога мені... й що вона зробила для мене крім як породила? При чому тут революція?.. Зрештою революції не" має часу розбиратися в сімейних справах . ..

І захотілося визначити своє місце в революції, чого раніше ніколи не було.

Реаліст, недоучка, безвусий ентузіяст — у революцію, як у романтичну пригоду, а тепер не може без неї... І все. І більше нічого. Оце його місце.

Не правда .. .

Захотілося стати на могилу, вирвати хрест, махати ним і кричати розпачливо : не правда — а — а — а ! — щоб чули всі й щоб вірили ... а хіба взнаєш чи повірять ?

Різко підвівся й трохи не побіг з кладовища.

— Невже я знов захворів? — думав він відчуваючи, яки ого починає трусити й температурити.

"Температурити" — Зосіне слово й він пригадав Зосю. Зося єврейка, а він одружився з нею. Це революція. До революції він з нею б не жив, бо й мати, й сестра, й мітичний, бо не пам'ятає, батько — були релігійні й він таким був би, коли б... коли б не революція!

Зайшов у будинок, де провів колись дитинство.. . Знову вийшла жінка з білими руками й тепер Яків помітив, що в неї біле обличчя, довгі вії й немає губів — вицвіли губи. ..

Яків сказав, що сестра вмерла й що речі вона — жінка з вицві-лими губами—може залишити собі. *

Жінка щось говорила, здається, відмовлялася, але Яків не слухав і вийшов.

Він прийшов на вокзал і замовив собі обід. Сидів, чекав і раптом йому стало шкода себе: їхав, думав рятувати сестру, подати їй руку, що так вона її шукала, стомився, знову захворів — і зрештою вся поїздка без наслідків.. . Коли став їсти, чорні думки втекли й він, усміхнувшись, сказав собі: коли буде тоскно — треба безперервно їсти... — а потім вирішив, що це безглуздя.

Потяга довелося чекати довго. Ходив коло станції й, коли вийшов далеко за рейки в степ, зрозумів, що він один і що це добре, що ні од кого йому буде одержувати листи завжди плаксиві, із скаргами на теперішнє життя, що він вільно без оглядання в минуле стане будувати теперішнє життя...

З цією думкою повернув до вокзалу, а коли сідав у потяг, пригадав одну деталь.

В окружкомі, в кабінеті секретаря стоїть каламар, піднесений на четвертій конференції місцевими фабзайцями. Сами робили : розгорнута книжка дубова, окована блискучою бляхою, на чавунному постаменті й

перед книжкою в дубове кружало вдовбано мідяний каламарчик. З книжки регулятор, а каламарчик прикривається важкою крицевою будьоновкою з зіркою, вибитою на ній червоною міддю. Підносячи фабзаєць казав :

— Окружкомові — керовнику, щоб знали й щоб не заїдалися. Регулятор, зразу видно як там з машинкою, а під будьоновкою ми всі рівні... За єднання книжки регулятора та будьоновки... Урра !

Тоді ще фабзайцеві казали, що він забув про село, змичку й через тиждень мали додатково : халупку з фанери та бляхи на взірець сільських, незаможницьких, із справжніми дверима й вікнами, з дахом — паперова набойка чистити пера,— й довго сміялися...

Стало легко, просто й ясно.

И ще пригадав у вагоні Яків, що через кілька день окружна конференція й що його місце на окружній конференції і що до відкриття її мусить закінчитися його хвороба після одужання..,

Січень — квітень 1927 р. Харків. Холодна гора